

УДК 908+929

UDC

DOI: 10.17223/18572685/56/6

ІСТОРІЯ РУСИНІВ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО

Р.О. Додонов¹, О.С. Александрова², В.І. Додонova³

Київський університет ім. Б. Грінченка
Україна, 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б

¹E-mail: r.dodonov@kubg.edu.ua

²E-mail: o.aleksandrova@kubg.edu.ua

³E-mail: v.dodonova@kubg.edu.ua

Авторське резюме

Стаття розкриває специфіку підходу академіка Володимира Вернадського до проблеми збереження культури русинів. На підставі аналізу текстів В.І. Вернадського «Угорська Русь з 1848 р.», «Нотатки, виписки і бібліографія про Угорську Русь та угорусів», «Щоденників» академіка виявляються обставини його звернення до даної теми, яка виходить за межі його професійних інтересів. Вернадський постає як послідовний захисник інтересів малих етносів, протестуючи проти асиміляції закарпатських русинів з боку Австро-Угорщини. Досліджувати історію русинів він почав ще у молодому віці, але інтерес до неї не згасав у нього протягом всього життя. Як симпатик ідеї панславізму Вернадський вважає найкращим варіантом приєднання русинів до Росії. Водночас, використання джерел московфільського напрямку призводить до появи в текстах Вернадського внутрішніх протиріч щодо використання топонімів, етнонімів, ступеня отождолення русинів з росіянами (великоросами), спільності русинської та російської мов тощо. За вказаними протиріччями криється політична позиція науковця, схильного до етносоціального конструкціонізму. Він особисто підтримує московфільський дискурс русинської проблеми, стимулює до цього інших, намагаючись, вочевидь, привернути увагу російського суспільства до проблем, як він вважав, «форпосту руського племені» в Європі.

Ключові слова: русини, Україна, Росія, академік В.І. Вернадський.

ИСТОРИЯ РУСИНОВ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ВЛАДИМИРА ВЕРНАДСКОГО

Р.А. Додонов¹, Е.С. Александрова², В.И. Додонova³

Киевский университет им. Б. Гринченко
Украина, 04212, г. Киев, ул. Тимошенко, 13-Б

¹E-mail: r.dodonov@kubg.edu.ua

²E-mail: o.aleksandrova@kubg.edu.ua

³E-mail: v.dodonova@kubg.edu.ua

Авторское резюме

Статья раскрывает специфику подхода академика Владимира Вернадского к проблеме сохранения культуры русинов. На основе анализа текстов В.И. Вернадского «Угорская Русь с 1848 г.», «Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угрорусах», «Дневников» академика выясняются обстоятельства его обращения к данной теме, которая выходит за пределы его профессиональных интересов. Вернадский выступает как последовательный защитник интересов малых этносов, протестуя против ассимиляции закарпатских русинов со стороны Австро-Венгрии. Изучать историю русинов он начал еще в молодости, но интерес к ней не угасал у него и в зрелом возрасте. Симпатизируя идее панславизма, Вернадский считает лучшим вариантом присоединение русинов к России. В то же время использование источников москвофильского направления привело к появлению в текстах Вернадского внутренних противоречий относительно употребления топонимов, этнонимов, степени отождествления русинов с русскими (великороссами), общности русинского и русского языков и т. п. За указанными противоречиями кроется политическая позиция ученого, склонного к этносоциальному конструкционизму. Он лично поддерживает москвофильский дискурс русинской проблемы, стимулирует к этому других, пытаясь, очевидно, привлечь внимание российского общества к проблемам, как он считал, «форпоста русского племени» в Европе.

Ключевые слова: русины, Украина, Россия, академик В.И. Вернадский.

RUSIN HISTORY IN THE CREATIVE LEGACY OF VLADIMIR VERNADSKY

R. Dodonov¹, O. Aleksandrova², V. Dodonova³

Borys Grinchenko Kyiv University
13-B Tymoshenko Street, Kiev, 04212, Ukraine

¹E-mail: r.dodonov@kubg.edu.ua

²E-mail: o.aleksandrova@kubg.edu.ua

³E-mail: v.dodonova@kubg.edu.ua

Abstract

The article focuses on the specificity of Academician Vladimir Vernadsky's approach to the problem of preserving the Rusin culture. The author analyses "Ugric Rus' since 1848", "Notes, extracts and bibliography of Ugric Rus' and Urgic Rusins", and "Diaries" to investigate the circumstances of Verndasky's addressing the topic beyond his professional interests. Vernadsky acts as a consistent defender of small ethnic groups, protesting against the assimilation of Transcarpathian Rusins with Austria-Hungary. When young, he began to study the history of the Rusins and carried this interest throughout his life. Advocating Pan-Slavism, Vernadsky the accession of Rusins to Russia to be the best option. However, the use of tendentious Moscophile sources resulted in internal contradictions in his texts, particularly in terms of toponyms, ethnonyms, the degree of identification of Rusins with Russians (Great Russians), the similarity of Rusin and Russian languages etc. These contradictions implied a certain political position of a scientist who is inclined to ethnosocial constructionism. He supported the Moscophile discourse of the Rusinian problem, encouraged others to do so, obviously trying to draw attention of the Russian society to the problems of the "outpost of the Russian tribe" in Europe.

Keywords: Rusins, Ukraine, Russia, Academician V. Vernadsky.

Актуальність проблеми. Одним з дискусійних питань етнічної історії, яке поки що не знайшло свого остаточного вирішення, є питання про етногенез русинів та визначення місця даного народу в структурі етносфери (Алимов 2017). Суміш дивергентних і конвергентних процесів в етнічній історії русинів призвели до сучасних проблем з самоідентифікацією, коли русини ототожнюють себе з титульною нацією країни, в якій вони проживають, – України, Словачії, Польщі, Сербії тощо. Як зазначає професор Торонтського університету

Павло Маґочий, «у межах однієї етнолінгвістичної групи, одного села, а іноді навіть одної сім'ї були люди, які називали себе по-різному: русинами, лемками, українцями, словаками та поляками. Більше того, східнослов'янські назви – русин / руснак, лемко, українець – дехто вважає синонімами, а інші переконані, що ці терміни взаємно виключаються. Іншими словами, дехто вважає, що русини – це просто стара історична назва українців і що лемко – це регіональна назва українців; інші переконані, що імена лемко чи руснак є регіональними формами для русинів – народу, який є відмінним від українців та інших сусідніх національностей» (Маґочий 1995).

Невирішеним остаточно залишається й питання про походження русинів, відповідь на яке тягнє або до міграціонізму, або до автохтонізму (Маґочій 1994; Волощук 2014; Алімов 2017). Існують різні інтерпретації взаємин русинів з Київською Руссю, Московією та Російською імперією. Спектр позицій дослідників варіює від проголошення русинів субетносом українців до закликів визнати їх повноцінним четвертим (поряд з росіянами, білорусами, українцями) східнослов'янським народом (Mozgawa 2019). Такі ускладнення породжують сьогодні чимало спекуляцій навколо конкретної етнографічної проблеми.

Дискусії навколо русинів актуалізують звернення до наукових доробків видатних вчених, які досліджували цю проблему в минулому. Одним з безперечних авторитетів у світовому науковому товаристві є Володимир Іванович Вернадський, у творчий спадщині якого знайшлося історичне дослідження, присвячене взаєминам русинів та угорців у середині XIX ст. Йдеться про статтю «Угорська Русь з 1848 р.» та допоміжні матеріали до неї, які лише декілька років тому стали доступними широкому загалу. Цей доробок знайшов Олег Мазурок у фонді 518 архіву Російської академії наук в Москві. Стаття була опублікована в журналі «Карпатська Україна» (Мазурок 1996), потім вона разом з іншими матеріалами увійшла до збірки «Володимир Вернадський про Угорську Русь» (Мазурок 2003), нарешті всі ці документи були оприлюднені у двотомнику «Вибраних праць» вченого, підготовленого Комісією з наукової спадщини академіка В.І. Вернадського НАН України разом з Національною бібліотекою України ім. В.І. Вернадського та Інститутом історії НАН України (Вернадський 2011a; Вернадський 2011b).

Отже, **метою** нашої розвідки є аналіз методологічної специфіки підходу В.І. Вернадського до проблеми русинів та з'ясування обставин звернення його до даної теми.

Виклад основного матеріалу. Інтерес академіка Вернадського до історії русинів може здивувати нефахівця, адже цей науковець відо-

мий, насамперед, як природознавець – засновник біогеохімії, радіо-геології, кристалографії тощо. Чим була обумовлена зацікавленість Володимира Івановича такою вузькою темою, яка до того ж лежить далеко від основного предмету його досліджень? Якими обставинами можна пояснити написання згаданої роботи?

Одразу зазначимо, що історія людства не є зовсім чужою для Вернадського. Творча спадщина цього вченого-енциклопедиста настільки багатогранна і багатоаспектна, що не буде перебільшенням стверджувати, що представник будь-якої галузі наукового знання може знайти в його працях ідеї, що і сьогодні не втратили своєї актуальності. Принаймні вони заслуговують на увагу та детальний розгляд.

Захоплення історією було у Володимира Вернадського стійким і глибоким. Пристрастю до історичних студій було просякнуте все життя вченого. Як зазначає Геннадій Аксьонов, «істориком і гуманітарієм у самому широкому сенсі був... Вернадський, тим більше, що він не жив однією наукою. Його діяльність заткана у нашу вітчизняну історію» (Аксенов 2010: 6). Ще в харківський період свого життя юний Вернадський серед перших книг здолав «Історію Російську» Татищева, не дивлячись на архаїчну мову цього твору. «Абсолютно захоплювали книги про подорожі і відкриття. Так дві області: історія і природа – час і простір – назавжди залишались головними і викликають трохи пізніше колювання: чи поступати на історичний або на природничий факультет?» (Аксенов 2010: 15).

«Більш за все, – писав Вернадський у листі до дружини Наталії Єгорівні 3 січня 1889 р., – мене захоплюють, з одного боку, питання історичного життя людства та, з іншого – філософські аспекти математичних наук. І я не пішов ані по тій, ані по тій галузі. Не пішов по історичній, тому що бажав раніше отримати підготовку природничо-історичну і потім перейти на історію, не пішов по математичній, тому що не вірив і не вірю у свої математичні здібності» (Сытник и др. 1984: 117–118). Можливо, саме ці міркування обумовили вибір на користь природничого факультету Санкт-Петербурзького університету, сприяли появі Натураліста, але позбавивши нас Історика. Хоч тут доречно буде згадати, що Володимир Іванович незабаром виправив цю несправедливість, подарувавши світові свого сина Георгія Володимировича, майбутнього професора Єльського університету (США), автора чисельних робіт з історії Росії.

Водночас, Володимир Іванович і сам залишив слід в історичній науці. З молодих років він збирав матеріали з історії Східної Європи. В своїх щоденниках він зізнається, що у нього «пробуджується інтерес до слов'янства». Під час навчання в харківській гімназії (1873–1876 рр.) він збирає вирізки з газет, робить виписки з журна-

лів і систематизує матеріал в окремі папки із назвами: «Нотатки про взаємні стосунки слов'ян між собою та іншими націями», «Боротьба слов'ян за існування». У подальші роки ці папки поповнювалися новими матеріалами. Сьогодні всі вони зберігаються в архіві Російської академії наук (Ф. 518. Оп. 4. Спр. 219).

У листі до дружини від 1 серпня 1888 р. Володимир Іванович згадує: «Справжній переворот зробило в мені захоплення історією – війна сербів з турками та ін., у всі гімназичні роки після 1876 року я нічому не навчився, якщо не враховувати величезної, зараз значною частиною забутої кількості історичних фактів і деяких поглядів та ідей, ретельно, але по-окремої продуманих» (Сытник и др. 1984: 105).

У батька майбутнього академіка професора економіки Івана Васильовича Вернадського була величезна бібліотека, у т. ч. історичної літератури. (Видавав Іван Васильович і свій журнал. У 1881 р. він опублікував у цьому виданні зроблений сином переклад статті англійського історика про стан кооперації в Англії. Ця публікація стала офіційним приводом для цензури заборонити вихід журналу.) Володимир Іванович згадував у своєму щоденнику (Вернадский 1994: 190), що батько оформив підписку на московільські часописи «Світ» і «Слово», в яких, поміж іншим, йшлося про господарське і культурне життя закарпатських русинів. Саме читання цих журналів і сформувало інтерес сімнадцятирічного Вернадського до історії цього народу.

Безпосереднім поштовхом до початку наукової роботи та збору інформації про стан русинів Закарпаття стало обурення етнокультурною дискримінацією та утисками національних меншин з боку угорської влади, описаних в анонімній статті «Голос из Угорской Руси» (журнал «Русская мысль». 1880. № 3). Володимира Вернадського глибоко схвилювало звернення русинів до російської громадськості з проханням дозволити їм переселитися на територію Російської імперії – у Крим, європейську частину, навіть Сибір.

«Это будто вопль отчаяния, – пише він, – последний возглас человека, оскорбляемого в своем национальном чувстве и решительно отчаявшегося в возможности спасти свой народ и уверившегося в его неминуемой и близкой гибели. Это один из крайних, решительных отзывов о гибели Угорской Руси. Возгласов, постоянно возраставших в последнее время... Это прямое воззвание, мольба к русскому правительству и обществу. И на эту мольбу не обратили внимания, она прошла незамеченной в печати, которую автор "Голоса" просит о поддержке, и, понятно, не обратили на нее внимание и в высших сферах» (Вернадский 1996: 187).

Намагаючись зробити хоч щось у відповідь на це звернення, молодий дослідник починає писати статтю про участь русинів у подіях

«Весни народів» 1848 р. та після неї. Протягом п'яти років – з 1880 по 1885-й – Володимир Іванович збирає і аналізує інформацію, яка згодом складе ядро роботи під назвою «Угорская Русь с 1848 г.». Але доробок цей з невідомих причин не був тоді завершений та, відповідно, опублікований.

Під час навчання у Санкт-Петербурзькому університеті Вернадський відвідує лекції з історії, філософії, політичної економії. «Він інстинктивно прагне всеохопленості, але побоюється поверховості» (Аксенов 2010: 23). Методологічні особливості історичних студій В.І. Вернадського були вже описані нами у статті «Вернадський-історик» (Додонов 2008), тут лише зазначимо, що «непомітна історична робота» ні на мить не припинялась у думках вченого протягом всього його життя. Час від часу Володимир Іванович згадував про свої папки з матеріалами про історію слов'ян взагалі та історію русинів зокрема.

У 1889 р. він працює над рукописом «Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах» (Вернадский 2011а). Ця підготовча робота є лише чернеткою для майбутньої публікації і не може бути розглянута в якості повноцінної самостійної праці. Тим не менш Володимир Іванович у названих нотатках аналізує духовне і культурне життя закарпатських русинів, розвиток національної школи, згадує про Товариство св. Василя Великого, видання книг рідною мовою. Він знайомиться зі спадщиною Анатолія Кралицького, етнографа, фольклориста, письменника та перекладача, який чимало зробив для збереження русинської культури. Окрему увагу В.І. Вернадський приділяє порівняльному аналізу русинських приказок і прислів'їв. «Володимир Вернадський робить огляд 56 прислів'їв, опублікованих Миколою Надеждіним, Іваном Срезневським, Олександром Дешком, які побутують у місцевого населення: русинів-українців, мадярів, євреїв, волохів тощо, наводить паралелі прислів'їв, наприклад, угроруських і українських, і приходиться до думки, що їхня схожість – це результат впливу на усну народнотворчість однакових соціально-економічних умов, в яких вони створювалися; піддає критичному аналізу роботу українського етнографа і фольклориста Павла Чубинського "Труды этнографическо-статистической экспедиции в западнорусский край", снаряженной Русским географическим обществом (СПб., 1872–1879)» (Мазурок и др. 2003).

Спілкуючись з представниками української наукової інтелігенції, академік Вернадський відчуває особливе ставлення до закарпатських русинів. Він обговорює цю проблему з М.П. Драгомановим, який вважав за святий обов'язок захищати русинську культуру від асиміляції. Довгу бесіду на цю тему мав В.І. Вернадський з М.С. Грушевським під час зустрічі в Москві. Обидва співрозмовники майже не мали надії, що вдасться зберегти самобутній етнос.

Крім того, академік Вернадський підтримував дружні зв'язки із Володимиром Еммануїловичем Грабарем – правником-міжнародником, уродженцем Закарпаття. Він був онуком А.І. Добрянського, діячем москвофільського руху, сім'я якого була вимушена переселитися до Росії через переслідування з боку угорської влади.

На початку ХХ ст. в інтелектуальному середовищі Австро-Угорської та Російської імперій значно активізувалися студії, які з позицій сучасності можна було б назвати конструкціоністськими. Спираючись на колишні дискусії між москвофілами та народовцями, обидві сторони намагалися дискурсивними засобами відкоригувати ідентичність русинів на користь своїх імперських проєктів. Напередодні та під час Першої світової війни вказані конструкціоністські дискурси виконували мобілізаційні функції, легітимізували територіальні претензії.

Включився в цей процес і Володимир Іванович. Він відчував в собі відповідальність за все російське суспільство, яке покинуло споріднений народ сам на сам з агресивним сусідом. Не маючи часу особисто продовжувати власні історичні студії, Вернадський передає сину-історика свої нотатки та пропонує йому продовжити сімейну справу. Невдовзі Георгій Володимирович публікує у «Голосе минулого» (1915. № 3) статтю під назвою «Угорская Русь и ее возрождение в середине XIX века» (Вернадский 1994: 190).

Після Лютневої революції, падіння Російської імперії та жовтневого перевороту В.І. Вернадський переїжджає до України. За запрошенням міністра освіти і мистецтва Української держави М.П. Василенка він долучається до організації Української академії наук і очолює роботу з її створення. «Ви знаєте, як дорога мені Україна і як глибоко українське відродження проникає до всього мого національного та особистого світогляду, і я вважаю, що на мою долю випало велике щастя брати в цьому участь», – писав він міністру в 1918 р. (ЦДАМЛІ). Наведене визнання ввело в оману не одного сучасного дослідника, і в українській історіографії існує стійка тенденція щодо зображення В.І. Вернадського як видатного учасника розбудови української державності (Ситник и др. 2001). При цьому мало хто звертає увагу на те, що академік завжди ідентифікував себе з великою загально-російською культурою.

У цьому місці доречно буде згадати, що після розпуску Центральної Ради і встановлення в окупованому німцями Києві гетьманату П.П. Скоропадського багато хто розглядав Україну як плацдарм для боротьби з більшовиками і відродження єдиної і неділимої Російської імперії. Достатньо показовим є питання барона Врангеля до Скоропадського: «Чи не вважає він, що "Україна" є лише першим складом слова "Росія"»? (Шурхало 2018). У 1918 р. так вважав не лише Петро

Врангель, а й тисячі росіян, що тікали від червоного терору диктатури пролетаріату. Навіть гетьманський міністр М.П. Василенко вважав за потрібне зробити з України «центр відтворення Росії – налагодивши тут економічне і культурне життя. Крим, Дон, Білорусія мають так чи інакше бути тут возз'єднані» (Вернадський 1994: 82).

«Росіянином, але не великоросом» вважав себе і В.І. Вернадський, цілком розуміючи, що своєю діяльністю з організації Української академії наук він сприяє віддаленню України від Росії. «Науковий центр, який вивчає мову та історію народу, означає, що нація досягла своєї спільності й історичної долі, – відтворює логіку Вернадського Аксьонов. – Без такого вивчення самостійності бути не може, якби політичні гасла не проголошувалися б. Самостійність не можна впровадити силою. Але треба рахуватися з реальністю. Якщо він не погодиться створювати академію, завтра прийдуть ділові експерти з Берліна або Відня і, без сумніву, налагодять таку роботу. Краще академія збереже традиційні зв'язки з російською культурою. Наука взагалі не має національності. І тому, чи буде Україна окремою державою, у що поки важко повірити, чи вийде на правах федеративної частини до Росії, науковий центр залишиться назавжди, він буде не раз'єднувати, а зв'язувати російський і український народи в вищих сферах істини» (Аксенов 2010: 223). Характерно, що на запрошення М.П. Василенка Вернадський погодився лише за умови, якщо не бере українського громадянства, а працює як вільний експерт за урядовим замовленням.

Ось чому було б помилкою вважати академіка Вернадського палким прихильником ідеї незалежності України. Українське питання він розглядав крізь призму протистояння Російської та Австро-Угорської імперій, а після їхнього розпаду – крізь призму впливу відповідних культур. «Я вважаю, – писав він у листі своєму учню і другу О.Є. Ферсману, – що на Україні йдеться про боротьбу двох культур: російської і німецької, і ми не повинні залишати жодної позиції. Втраченого не повернеш» (Аксенов 2010: 224). Однією з позицій, яку Росія «не повинна залишати», на думку Вернадського, була русинська проблема.

У червні 1918 р. Володимир Іванович знов згадує про неї у зв'язку із бесідами з Євгеном Юліановичем Перфецьким, дослідником стародавньої історії закарпатських русинів. Так, 6 числа Вернадський занотовує у щоденнику скаргу Перфецького, що історією Угорської Русі ніхто не займається. «А я як-то з молодості відчуваю і розумію її значення і часто думаю про тяжку долю цього форпосту руського племені. Його майбутнє зміниться, якщо український рух розів'ється і не порве з Росією» (Вернадський 1994: 93). 10 червня Вернадський «з Перфецьким відпочивав і гуляв у Ботанічному саду. Чудове робить враження: служитель науки. ...Перфецький багато розповідав про Угорську Русь. Я відчуваю, що

мене ця юнацька ідея її захисту все більше приваблює. Перфецький закоханий в Княжу Русь, і маса цікавих у нього ідей. З розмови з ним знову з'ясовується викривленість традиційного уявлення про татар XIII ст., і я радий, що Георгій займається цим періодом» (Вернадський 1994: 97). Згодом Перфецький в газеті звинуватить Вернадського в антиукраїнстві, через що їхній зв'язок обірветься.

Втім, події розгорталися досить швидко. Революція в Німеччині, втеча німців з України разом із гетьманом П. Скоропадським, фактична відмова від Брестського миру, завершення Першої світової війни, наступ білої армії Антона Денікіна відродили у Вернадського надії на відродження Великої Росії. Піклуючись про справи УАН, він їде до Ростова-на-Дону, де занурюється в середовище прихильників «єдиної і неподільної» Росії.

Саме тут він дізнається про отримання закарпатськими русинами довгоочікуваної автономії у складі новоутвореної Чехословаччини. «Першою руською областю, що вийшла з анархії» називає він Карпатську автономію.

«В газетах відомості про створення автономії Карпатської Русі в Чехії, – читаємо в "Щоденнику" запис від 30 листопада 1919 р. – Дивовижна доля Угорської Русі! Її доля завжди мене глибоко цікавила – але я ніколи не думав, що можна було дожити до того факта, який зараз відбувається. ... Не вистачало у мене часу реального проведення в життя цих моїх інтересів, і лише зовсім несподівано доля поставила мене в 1918 році в колообіг українських справ. Читав я про Угорську Русь весь час і підбирав українську літературу... Зараз, коли я пишу ці рядки, перед мною виникають чисельні фрагменти прочитаного – в гімназії ще спогади учасника Угорського походу, здається Лихоніна, в університеті книгу Biedermann'a Ungar. Ruthenem? Потім статті Петрова, Перфецького, Егона, де Волана і багатьох інших. Мимоволі згадуєш Драгоманова, який хотів дати Аннібалову клятву не забувати Угорську Русь...» (Вернадський 1994: 190–191).

Імовірно, під впливом таких міркувань В.І. Вернадський їде до редакції газети «Донская речь» і пропонує редактору надрукувати його незавершений рукопис «Угорская Русь с 1848 г.». Редактор погодився, але з невідомих причин публікація не відбулася. Можна лише припустити, що в умовах громадянської війни в таборі денікінців побудований на архівних та журнальних джерелах 60-річної давнини матеріал про боротьбу за власні права і культурну автономію якихось там «угрорусів» не здавався редактору актуальним, а тактовність не дозволила йому відверто про це сказати науковцю зі світовим ім'ям. Так чи інакше, але 9 грудня, коли Вернадський вдруге відвідав «Донскую речь», виявилось, що його стаття «загубилася».

Академік запропонував копію і про всяк випадок звернувся до іншої газети, про що залишив запис: «Зранку в редакції "Приаз[овського] края"; хотілось подати статтю «Наукові задачі моменту». Згодні через декілька днів. Або її та "Судьбу Угорської Руси" (2-й раз – перший загубили) – в "Дон[ську] речь". Обіцяють післязавтра...» (Вернадський 1994: 192). Ще одна згадка про цю статтю датована 26 грудня 1919 р.: «Вийшла "Д[онская] р[ечь]" з моєю статтею: "Наукові задачі моменту". Життя вже пішло вперед від тих завдань, які вона ставить. Але мені здається, як привертання уваги до цих явищ вона не втратила інтересу хвилини... З С. Вол. про Угорську Русь, про від'їзд за кордон для наукової роботи...» (Вернадський 1994: 197). Втім, наприкінці грудня 1919 р. ростовські газети взагалі припинили своє існування, і матеріал знов залишився без публікації.

Про що ж йдеться в цій статті? На яких аспектах життя русинів акцентує увагу академік?

Сьогодні вже важко розрізнити, що зі змісту статті було написано в молоді роки, а що додано пізніше. Спробуємо проаналізувати текст як цілісність, відтворюючи цитати мовою оригіналу, оскільки при перекладі втрачаються нюанси специфічного стилю Володимира Івановича.

Перше, що привертає увагу читача, це назва самої статті та, відповідно, етносу, історія якого аналізується. В науковій літературі ці землі мають чимало найменувань: Карпатська Русь, Карпатська Рутенія, Карпатський край, польською *Ruś Zakarpaska*, *Zakarpacie*, *Podkarpacie*, *Ruś Podkarpaska*, словацькою *Podkarpatska Rus*, русинською Карпатська Русь. В.І. Вернадський використовує термін Угорська Русь, що, звичайно ж, не є помилкою, але орієнтує нас на часи входження Закарпаття до складу Угорщини, що на 1919 р. вже не відповідало реальності. Примусова асиміляція, яку протягом всього ХІХ ст. відчували на собі русини, стає предметом розгляду Вернадського, і він вкрай негативно оцінює перспективи перетворення русинів «в заклятих врагов не России, а русского народа – мадьяр». Після Першої світової війни і розпаду Австро-Угорської імперії така тенденція втрачає свою актуальність, а сам термін «Угорська Русь» перетворюється на анахронізм.

По-друге, явно застарілим поняттям є й етнонім «угророси». Лише декілька разів в тексті статті зустрічається поняття «русини», без чого взагалі б було важко зрозуміти, про який саме народ йдеться. Використання В.І. Вернадським назви «угророси» вказує на пануючу в Російській імперії ХІХ ст. парадигму, згідно з якою всі східні слов'яни є «росіянами», «руськими», або «росами»: великоросами, малоросами, білоросами, угроросами. «Есть другие русские, – пише він, – живущие в другом государстве, не великороссы, правда, но все же принадлежащие к одному русскому отделу славянского племени. Мы не говорим,

чтобы русский народ должен был желать объединения их с ним в одном государстве, при тех же политических условиях, в которых он сам очутился. На это, узнавши лучше условия жизни, едва ли согласится русский народ Австро-Венгрии, о котором мы говорим... Но это не может помешать родному чувству, которое он должен чувствовать к русскому народу. Политические границы, отрезавшие от русского народа часть его, не должны, да и не могут окончательно разорвать их, заставить забыть свое кровное родство. Они не могут заглушить в нас то чувство обиды, которое чувствуется при известиях и фактах об оскорблении нашей национальности за пределами нашего государства презрительным к ней отношением; они не могут заглушить негодования, в нас являющегося, при известиях о систематическом стеснении, угнетении и, наконец, совершенной смерти русского народа, отдаленной, но все же родной его части» (Вернадский 2011b: 187).

Задля справедливості слід зазначити, що східні слов'яни в Австро-Угорщині дійсно вживали етнонім «*русскіе*». В такий транскрипції він зустрічається в документах XIX ст. для позначення українців Галичини та русинів Закарпаття. Спадкоємці культури Київської Русі, вони різко контрастували з німецько та угорськомовним оточенням, представники якого не вдавалися до етнографічних деталей, вважаючи всіх східних слов'ян єдиним цілим. Цікаво, наприклад, що термін «Русь», «руський» зустрічається й в топонімах: населена українцями Рава-Руська, зокрема, отримала в XV ст. свою назву через необхідність розрізнення з Равою-Мазовецькою, населеною поляками.

До речі, й сам Вернадський згадує про «галицьких руських», тобто не лише русини-угороси, а й західні українці також підпадали під це найменування. Угоросів Володимир Іванович ідентифікує з українцями (малоросами). Описуючи їх боротьбу проти мадяризації, він пише: «...без денежных средств, без интеллигенции в настоящем значении этого слова, без поддержки отраслей малорусского племени, к которому принадлежат угорорусы, – галичан и украинцев, без возможности действовать общественным путем угорорусы грозят погибнуть» (Вернадский 2011b: 188). Як бачимо, у В.І. Вернадського не виникало сумнівів щодо приналежності русинів до українців, проте він і самих українців зараховував до руських.

Останній крок був викликаний тією обставиною, що слово «руський» в XIX ст. було тотожним за обсягом родовому поняттю «східнослов'янський». Таким чином, виникала термінологічна плутанина, коли одним і тим самим словом позначалися як субетнос (русини), так і надетнічна культурно-мовна спільність (східні слов'яни).

Як вже зазначалося вище, у другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, розгор-

нулася дискусія між народниками та москвофілами. Перші прагнули автономії, другі мріяли про возз'єднання з Росією. Останні свідомо подавали інформацію так, що виникало враження про повну ідентичність русинів і великоросів. Прагнення знайти собі впливового захисника в особі Москви стимулювало їх на упереджене ставлення до реальності, коли тотожності між етносами абсолютизувалися, а відмінностями, навпаки, нехтували.

Певним чином в полоні такої упередженості опинився й молодий Володимир Вернадський, оскільки спирався переважно на заангажовані в політичному плані й орієнтовані на Москву джерела. Мимоволі він переймає їхню риторичку:

«До 1848 г. материальное положение русских было лучшее. С освобождением от крепостного ига их материальное положение ухудшилось» (Вернадский 2011b: 199–200);

«...в 50-х годах в селе Люботинах (округе Попрадском) русская церковь обращена в костел и русский приход уничтожен» (Вернадский 2011b: 200);

«Чешские чиновники заодно с русскими и словаками противодействовали мадьярским стремлениям» (Вернадский 2011b: 172) та ін.

В результаті у читача складається враження, що угороси – це ті ж самі великороси, московіти, росіяни, які лише примхами долі опинилися за межами держави Російської.

По-третє, Володимир Іванович кваліфікує мову угоросів як російську, близьку до тієї, якою розмовляють в Москві чи Санкт-Петербурзі. Він згадує, що серед вимог москвофільського крила русинів були такі, що забезпечували розвиток російської мови: «В составленной 13 октября памятной записке угорорусы желали обнародования во всех землях Конституции 4 марта 1849 г., автономии русского языка в народных школах, русской гимназии в Ужгороде, доступа для угорорусских в университете во Львове, русской официальной газеты, уничтожения ограничения печатать кириллицей, чтобы чиновники определялись русские или знали русский язык, равноправности в политических правах с мадьярами, того, чтобы в русских полках были русские священники, лучшего раздела в комитатах народностей и прочее» (Вернадский 2011b: 195).

З іншого боку, Вернадський впадає в протиріччя з собою, коли описує здивування російських солдатів від перших контактів з русинами, мову яких вони не розуміли: «русские войска также не понимали с первого разу малороссийского наречия жителей и одинаково обходилось с венграми и славянами» (Вернадский 2011b: 193). В іншому місці В.І. Вернадський описує мад'ярів, які проводили централізаторсько-асиміляторську мовну політику. Але виявляється,

що «они нападали на издания (например, "Церковную газету" в 50-х и "Свет" в 60–70-х годах), как на такие, которые пишут не народным (малороссийским), а деланным ("российским") языком. Под видом будто бы покровительства народному языку они нападали и губили все, что поддерживало национальную жизнь этого народа. Понятно, нельзя вполне сочувственно относиться к попыткам писать для народа на языке, мало ему понятном, но раз нет других попыток, необходимо поддерживать существующее, все же лучше, чем ничто. Они в этом случае рассчитывали на поддержку России, между тем как, пиша малороссийским (народным языком), они не надеются на чью-либо помощь, так как в это время и в соседней Галиции господствовала подобная же партия» (Вернадский 2011b: 202).

Як бачимо, Вернадський усвідомлює, що мова русинів та російська мова все ж таки відрізняються одна від одної. Відмінності між ними настільки помітні, що існують перепони для порозуміння в особистісному спілкуванні. Народна мова, склад духовного життя, особливості господарства і навіть, як впливає з розповіді Вернадського про спроби демократичного відстоювання прав русинів в Австро-Угорщині, політичні традиції значно відрізняють «угороросів» і «великоросів». І лише прагматичні розрахунки москвофілів на допомогу з боку могутньої Російської імперії повертають до життя тези про ідентичність русинів та росіян, нехтуючи при цьому очевидними мовними розбіжностями.

По-четверте, що впливає з попередніх міркувань, поява на цих землях російської армії подається Вернадським як закономірне й бажане явище. Фактично ми маємо справу з виправданням військової експансії через обґрунтування необхідності захисту місцевого населення. Залишаючи поза увагою складний комплекс міждержавних стосунків, домовленість між австрійським та російським імператорами щодо приборкання угорського повстання, Володимир Іванович лише констатує, що русини спочатку підтримували повстанців, а потім відвернулися від них, розчарувавшись програмою національного відродження одного лише угорського народу. Єдинокровні росіяни постають як визволителі угороросів.

«18 мая 1849 г. полковник Хрулев с казаками в первый раз вступил в пределы Венгрии и занял местечко Стрепко. Жители приняли его с радостью, указали ему поспрятавшихся венгерских комиссаров и др. Однако следствия из усердия были для них печальны. В тот день Хрулев вышел из местечка, оставив его на произвол венгров. Действительно, через некоторое время пришли венгерские солдаты наказывать жителей. Угорорусы разбежались. Солдаты, ограбив несколько домов и тому подобное, ушли. Это было первое участие угорорусов

в активной борьбе против венгров. Впервые активные действия русских приняли сторону своих единоплеменников и жестоко за это поплатились» (Вернадский 2011b: 193).

Спираючись на спогади учасників Угорського походу росіян, Вернадський визнає, що вплив армії на місцеве населення мав переважно символічний характер: «Особенно хорошего умственного влияния русская армия иметь не могла. "Шла старая армейщина с старыми альбомами и с старыми анекдотами, песнями и каламбурами", – замечает один позднейший путешественник. И, однако, она имела влияние. Русины перенимали их песни, стихи и прочее. Следы этого в Галичине были заметны в 60-х годах. Но влияние, которое произвели русские войска, было другого рода и более важное. Масса угрорусская узнала о существовании могущественного, однородного ей русского народа. На Россию стали обращаться взоры угрорусов; России, как мы видели, стали приписывать все хорошее, приятное ему. Угরорусы почувствовали себя как бы сильнее» (Вернадский 2011b: 193).

Повертаючись через тридцять п'ять років до свого рукопису, Вернадський визнає, що не всі його прогнози реалізувалися. Закарпатські русини не були асимільовані угорцями, більш того, вони отримали автономію. Все це сприяло виникненню у Вернадського питання: «Можливо, я помилявся в своїй оцінці стану в статті (чи надрукованої?) в "Дон[скої] речи"?» (Вернадский 1994: 81).

Висновки. Підводячи підсумки сказаного, зазначимо, що звернення академіка В.І. Вернадського до історії закарпатських русинів розкриває його не лише як неординарного дослідника, а й як послідовного захисника інтересів малих етносів. Він писав: «Не должны и не могут погибнуть народности, не могут они слиться в одну. Не в ассимиляции всех мелких народностей в одну большую, всеобщую народность всего человечества (что было бы желательно) мы идем. Человечество не может развиваться, слившись в одно: много времени должно было бы пройти для этого, много пролиться крови. Везде, всюду у отдельных народностей должна идти мелкая, настоящая борьба человечества с природой, руководимая, однако, общими интересами. Не в громадных массах населения, сплоченных под одним правлением, но в мелких, разобщенных на вид единицах заключается сила, могущество человеческого общества» (Вернадский 2011b: 189).

Водночас, Володимир Іванович скептично ставиться до можливості входження Закарпаття до складу Росії, хоч і не приховує, що це було би, на його думку, найкращим варіантом. Протидія австрійського уряду розвитку народної культури пояснюється дослідником, з одного боку, страхом того, що русини стануть більше прихильниками Росії, ніж Австро-Угорщини, а з іншого – прагненням Відня до централізації та

свідомого гальмування процесу переростання боротьби русинів за культурну автономію на політичний сепаратизм.

У незавершеному доробку Вернадського зустрічаємо чимало змістовних суперечностей, що можна частково пояснити тенденційним характером джерел, якими користувався автор. Але за ними ми бачимо й політичну позицію науковця, схильного до панславізму та етносоціального конструкціонізму. Він особисто підтримує москвофільський дискурс русинської проблеми, стимулює до цього інших, намагаючись, вочевидь, привернути увагу російського суспільства до, як він вважав, «форпосту руського племені» в Європі. І хоч ототожнення русинів з росіянами мало штучний характер, вчений визнає його за необхідну умову потенційного зближення цих народів у майбутній перспективі.

ЛІТЕРАТУРА

- Аксенов 2010 – *Аксенов Г.П.* Вернадский. М.: Мол. гвардия, 2010. 565 с.
- Алимов 2017 – *Алимов Д.Е.* Между миграционизмом и автохтонизмом: вопрос происхождения русинов Закарпатья в дискурсивном пространстве национального нарратива // *Русин.* 2017. № 4 (50). С. 179–197. DOI: 10.17223/18572685/50/12
- Вернадский 1994 – *Вернадский В.И.* Дневники. 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920. Киев: Наукова думка, 1994. 272 с.
- Вернадский 2011a – *Вернадский В.И.* Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах // Володимир Іванович Вернадський. Вибрані праці. Київ: НАН України, 2011. Т. 1, кн. 2. С. 204–208.
- Вернадский 2011b – *Вернадский В.И.* Угорская Русь с 1848 г. // Володимир Іванович Вернадський. Вибрані праці. Київ: НАН України, 2011. Т. 1, кн. 2. С. 187–208.
- Волощук 2014 – *Волощук М.М.* «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 496 с.
- Додонов 2008 – *Додонов Р.О.* Вернадський-історик // Ноосфера і цивілізація. 2008. Вип. 6 (9) С. 29–36.
- Магочій 1994 – *Магочій П.Р.* Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994. 296 с.
- Магочій 1995 – *Магочій Павло Роберт.* Русинське питання // Політична думка. 1995. № 2–3 (6). С. 105–115.
- Мазурок и др. 1996 – *Мазурок О.С.* Недописана сторінка: невідома стаття В. Вернадського про Угорську Русь // *Карпатський край.* 1996. № 8–12. С. 74–75.

Мазурок 2003 – Мазурок О., Пеняк П., Шевера М. Володимир Вернадський про Угорську Русь. Ужгород, 2003. 94 с.

Mozgawa 2019 – *Mozgawa K.* Relacje rusinsko-ukrainskie u progu XX wieku. Rusini – Ukraińcy, czy odrębny naród? // *Poliska I Ukraina: Problemy i perspektywy* Krakow Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. 2019. S. 469–487.

Ситник и др. 2001 – Ситник К.М., Шевченко А.И., Шевера М.В. Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського // *Регіональні перспективи*. 2001. № 4 (17). С. 125–126.

Сытник и др. 1984 – Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М. Вернадский В.И. Жизнь и деятельность на Украине. 2-е изд. Киев: Наукова думка, 1984. 368 с.

ЦДАМЛІ – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 542. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 22.

Шурхало 2018 – Шурхало Д. Скоропадський, Маннергейм, Врангель. Кавалеристи-державники. Київ: Залізний тато, 2018. 332 с.

REFERENCES

- Aksenov, G.P. (2010) *Vernadskiy* [Vernadsky]. Moscow: Molodaya gvardiya.
- Alimov, D.E. (2017) Between migrationism and autochtonism: On the origin of Transcarpathian Rusins in the discursive space of the national narrative. *Rusin*. 4 (50). pp. 179–197 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/50/12
- Vernadsky, V.I. (1994) *Dnevniky. 1917–1921. Otktyabr' 1917 – yanvar' 1920* [Diaries. 1917–1921. October 1917 – January 1920]. Kyiv: Naukova dumka.
- Vernadsky, V.I. (2011a) *Vibrani pratsi* [Selected Works]. Vol. 1 (2). Kyiv: NAS of Ukrain. pp. 204–208.
- Vernadsky, V.I. (2011b) *Vibrani pratsi* [Selected Works]. Vol. 1 (2). Kyiv: NAS of Ukrain. pp. 187–208.
- Voloshchuk, M.M. (2014) “Rus” v Ugors'komu korolivstvi (XI – druga polovina XIV st.): suspil'no-politichna rol', maynovi stosunki, migratsii [“Rus” in the Ugric Kingdom (11th – second half of the 14th century): Socio-political role, property relations, migration]. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV.
- Dodonov, R.O. (2008) Vernads'kiy-istorik [Vernadsky-historian]. *Noosfera i tsivilizatsiya*. 6 (9) pp. 29–36.
- Magocsi, P.R. (1994) *Formuvannya natsional'noi samosvidomosti: Pidkarpats'ka Rus' (1848–1948)* [Formation of national consciousness: Subcarpathian Rus (1848–1948)]. Uzhhorod: Polichka “Karpats'kogo krayu”.
- Magocsi, P.R. (1995) Rusins'ke pitannya [Rusin problems]. *Politichna dumka*. 2–3 (6). pp. 105–115.

Mazurok, O.S. et al. (1996) Nedopisana storinka: nevidoma stattya V.Vernads'kogo pro Ugors'ku Rus' [Undated page: an unknown article by V.Vernadsky about Ugric Rus']. *Karpats'kiy kray*. 8–12. pp. 74–75.

Mazurok, O., Penyak, P. & Shevera, M. (2003) *Volodimir Vernads'kiy pro Ugors'ku Rus'* [Vladimir Vernadsky about Ugric Rus']. Uzhhorod: [s.n.].

Mozgawa, K. (2019) Relacje rusinsko-ukrainskie u progu XX wieku. Rusini – Ukraińcy, czy odrębny naród? In: Boiko, O. et al. *Polska i Ukraina: Problemy i perspektywy*. Krakow: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. pp.469–487..

Sitnik, K.M., Shevchenko, A.I. & Shevera, M.V. (2001) Komisiya NAN Ukraïni z rozrobki naukovoï spadshchini akademika V.I. Vernads'kogo [NAS of Ukraine Commission on Scientific Legacy Development of Academician V.I. Vernadsky]. *Regional'ni perspektivi*. 4 (17). pp. 125–126.

Sytnik, K.M., Apanovich, E.M. & Stoyko, S.M. (1984) *Vernadskiy V.I. Zhizn' i deyatel'nost' na Ukraine* [V.I. Vernadsky. His life and activity in Ukraine]. 2nd ed. Kyiv: Naukova dumka.

Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine. Fund 542. List 1. File 20. 22.

Shurkhalo, D. (2018) *Skoropads'kiy, Mannergeym, Vrangeli. Kavaleristi-derzhavniki* [Skoropadsky, Mannerheim, Wrangel. Cavalry-statesmen]. Kyiv: Zalizniy tato..

Додонов Роман Александрович – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии Киевского университета им. Б.Гринченко (Украина).

Додонов Роман Олександрович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Київського університету ім. Б.Грінченка (Україна).

Roman O. Dodonov – Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine).

E-mail: r.dodonov@kubg.edu.ua

Александрова Елена Станиславовна – доктор философских наук, профессор, декан историко-философского факультета Киевского университета им. Б. Гринченко (Украина).

Александрова Олена Станіславівна – доктор філософських наук, професор, декан Історико-філософського факультету Київського університету ім. Б. Грінченка (Україна).

Aleksandrova Olena – Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine).

E-mail: o.aleksandrova@kubg.edu.ua

Додонова Вера Ивановна – доктор философских наук, профессор кафедры философии Киевского университета им. Б.Гринченко (Украина).

Додонова Віра Іванівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Київського університету ім. Б. Грінченка (Україна).

Vera I. Dodonova – Borys Grinchenko Kiev University (Ukraine).

E-mail: v.dodonova@kubg.edu.ua